

ANDRZEJ KOZIEL

ŚWIĘCI POMOCNICY Z PODLESIA KOŁO LUBAWKI

KILKA UWAG NA TEMAT ŚLĄSKIEJ IKONOGRAFII

CZTERNASTU WSPOMOŻYCIELI W CZASACH BAROKU

„Tu na ziemi wojujecie / i triumfalnie zwyciężacie / diabła, ciało i świat. / O, wszechwładni Wspomożyciele! [...] Z piekła złość się wylewa / a diabeł czynami szaleje / z całej siły przeciw wam. / O, wszechwładni Wspomożyciele! / Oni wyśmiani teraz muszą / leżeć wszyscy u waszych stóp: / królestwo ich przypadło całe. / O, wszechwładni Wspomożyciele!” Przytoczone powyżej słowa, znakomicie wyrażają oczekiwania, jakie w ciężkich czasach choroby, zarazy lub głodu wiązano z duchową opieką Czternastu Świętych Pomocników. Pochodzą one z jednej z pieśni zamieszczonych w modlitewniku *Hülff in der Noth...*, który po raz pierwszy został opublikowany w 1687 r. w kłodzkiej oficynie wydawniczej Andreasa Pegi na zlecenie opactwa Cystersów w Krzeszowie¹. To wielokrotnie wznawiane dzieło, powstało na potrzeby pątników niegdyś przybywających tłumnie do kościoła pielgrzymkowego w Podlesiu koło Lubawki (Ullersdorf). To

---

¹„...Auff der Erden ihr bekriegeret / Triumphirlisch auch besieget / Habt den Teuffel, Fleisch und Welt. / Großmächtige Noth=Helfer! [...] Die Höll ihren Grimm ausschütten / und der Teuffelthäte wütten / Auff's häfftigste wider euch. / Großmächtige Noth=Helfer! / Jetzund sie gantz spöttlich müssen / Liegen alle euch zu Füßen: / Verschmacht steht ihr gantzes Reich. / Großmächtige Noth=Helfer!...” – *Hülff in der Noth oder*

śląskie miejsce kultu Czternastu Wspomożycieli można śmiało uznać za swoisty fenomen na mapie kultu Świętych Pomocników w czasach baroku. Nie tylko ze względu na dynamiczny rozwój ruchu pielgrzymkowego, lecz także z powodu oryginalnej ikonografii Czternastu Świętych Wspomożycieli, która szybko rozpowszechniła się na całą śląską prowincję².

Idea wzniesienia na Śląsku sanktuarium, które poświęcone byłoby osobom Czternastu Wspomożycieli, zrodziła się zapewne podczas wizyty, jaką w dniu 25 czerwca 1683 r. krzeszowski opat Bernard Rosa złożył w drodze powrotnej z Cîteaux w klasztorze Cystersów w Langheim we Frankonii³. To najważniejsze miejsce kultu Czternastu Świętych Pomocników w tej części Europy, uświęcone cudownym objawieniem z dnia 29 lipca 1446 r., kiedy to ubogiemu pasterzowi o imieniu Hermann ukazało się Dzieciątko Jezus w otoczeniu Czternastu Wspomożycieli jako czternastu identycznie odzianych dzieci⁴. Objawienie to wzbudziło zachwyty krzeszowskiego opata. Szczególne wrażenie zrobiły na nim tłumy przybywających tam pielgrzymów. Zaledwie dwa lata później, w 1685 r., mistrz budowlany Martin Urban przystąpił z polecenia opata Rosy do budowy szachulcowego kościoła w

---

Gewissen Mittel in unterschiedlichen Nöthen Betrübnißen Angst und Bekümmernüs, kräftig getröst zu werden durch die Fürbitt der Heiligen vierzehn Noth=Helfer.. Glatz (Andreas Pega) 1687 s. 176n.

² Z dotychczasowych prac na ten temat zob. N. VON LUTTEROTTI. *Ullersdorf bei Liebau. „Der Wanderer im Riesengebirge”* 47:1927 nr 7 s. 96-98; E. KLOSS. *Michael Willmann. Leben und Werke eines deutschen Barockmalers*. Breslau [1934] s. 134-135; A. NOWACK. *Wallfahrtsorte älterer und neuerer Zeit in Erzbistum Breslau*. Breslau 1937 s. 132; J. KLAPPER. *Die 14 Nothelfer im deutschen Osten*. W: *Volk und Volkstum*. München 1938 s. 158n; H. ENDEN. *Ein Beitrag Schlesiens zur Ikonographie der Vier-zehn Nothelfer*. „Schlesien” 18:1973 z. 3 s. 178-181; E. BERENDT. *Przydrożna i podniebna. Sakralna sztuka ludowa Ziemi Kłodzkiej XVIII-XX* w. s. 121-122.

³ LUTTEROTTI. *Ullersdorf*. s. 96-98.

⁴ Na ten temat zob. H. WEBER. *Die Verehrung der heiligen vierzehn Hothelfer, ihre Entstehung und Verbreitung*. Kempten 1886; H. SOBEL. *Nothelferdarstellungen im Mainzer Raum*. W: *Kunst und Kultur am Mittelrhein. Festschrift für Fritz Arens*. Red. J. GLATZ, N. SUHR. Worms 1982 s. 298-310.

⁵ A. KOZIEL. *Rysunki Michaela Willmanna (1630-1706)*. Wrocław 2000 kat. *Grafiki*.

Ilustracja 1: J. J. von Sandrart wg M. Willmanna, *Czternastu Wspomożycieli*, ok. 1687, miedzioryt, Muzeum Etnograficzne, Wrocław; fot. A. Koziół.

podlubawskim Podlesiu – należącej wówczas do krzeszowskiego opactwa wsi, która służyła zakonnikom jako miejsce wypoczynku. Zainicjowane przez Rosę prace budowlane na tyle szybko posuwały się naprzód, że już latem następnego roku pozostający w służbie krzeszowskiego klasztoru, nieznany z nazwiska malarz z Hohenelbe, wykonał niezachowane ścienne polichromie i serię obrazów ołtarzowych. Rok później, 22 czerwca 1687 r. sam opat Rosa osobiście poświęcił nowy kościół, nadając mu wezwanie Czternastu Wspomożycieli.

Podleskie sanktuarium szybko stało się celem dla licznych pielgrzymów. Najwięcej pojawiało się ich w dzień św. Krzysztofa, kiedy to z okolicznych miejscowości ruszały do Podlesia wielkie procesje, a Mszę św. w kościele celebrował zazwyczaj sam opat z Krzeszowa. Drogę do Podlesia wyznaczało krzeszowskim pielgrzymom czternaście monumentalnych kolumn ustawionych wzdłuż całej trasy, z których trzy zachowały się do naszych czasów. Także w dni pozostałych świętych Wspomożycieli przybywały do podleskiego sanktuarium tłumy pielgrzymów, wśród których z roku na rok było coraz więcej wiernych z pobliskich Czech. Miejsce to upodobały sobie także pochodzące z wyższych warstw społecznych pary nowożeńców, którzy chętnie zawierali związek małżeński pod opieką Czternastu Świętych Pomocników. O skali popularności podleskiego miejsca pielgrzymkowego najlepiej świadczy fakt, iż – jak podaje Nicolaus von Lutterotti – miejscowy karczmarz w krótkim czasie stał się niezwykle bogatym człowiekiem.

Wkrótce też stary, wzniesiony jeszcze za rządów opata Rosy kościół okazał się nieodpowiedni na potrzeby narastającego ruchu pielgrzymkowego. Dlatego też następca Rosy, opat Dominik Geyer, w 1723 r. zlecił mistrzowi budowlanemu Michaelowi Jentschowi z pobliskiego Jawiszowa rozpoczęcie prac nad nowym kościołem. W ich rezultacie stanął zachowany do dzisiaj skromny, lecz obszerny, jednonawowy, kryty stropem, bezwieżowy kościół, do którego trafiło także nowe wyposażenie: dwa ołtarze boczne, ufundowane przez opata Geyera oraz ołtarz główny,

Ilustracja 2: M. Willmann, *Czternastu Wspomożycieli*, ok. 1687, olej, płótno, Národní galerie v Praze; fot. wg J. Neumann.

przeniesiony w 1728 r. z kościoła klasztorowego w Krzeszowie, gdzie pełnił funkcję ołtarza bocznego.

Tak dynamicznie rozwijający się ruch pielgrzymkowy w podleskim sanktuarium zrodził potrzebę wypracowania odpowiedniej wizualnej oprawy kultu Czternastu Wspomożycieli oraz stworzenia wzorcowego *imago* Świętych Pomocników. Podobnie jak w przypadku innych swoich kontreformacyjnych inicjatyw, tak też i w tym wypadku, opat Rosa zwrócił się do współpracującego z krzeszowskim opactwem artysty, Michaela Willmanna. Przedstawienie Czternastu Wspomożycieli, przygotowane przez lubiąskiego malarza zapewne jeszcze przed poświęceniem kościoła w 1687 r., znamy dzisiaj z wykonanej przez Johanna Jacoba von Sandrarta niewielkiej miedziorytnicznej reprodukcji⁵ (il. 1) oraz większego olejnego szkicu autorstwa samego Willmanna⁶ (il. 2). Funkcja obu zachowanych dzieł jednakże wyraźnie wskazuje, iż zaprojektowany przez lubiąskiego malarza wizerunek Czternastu Wspomożycieli posiadał monumentalną malarską realizację. Późniejsza ogromna popularność willmannowskiego *imago* pozwala sądzić, że mógł to być obraz rozebranego w 1723 r. pierwszego ołtarza głównego w ufundowanym przez opata Rosę pierwszym podleskim kościele, obraz, który być może został wykonany według zachowanego szkicu Willmanna przez wspomnianego już malarza z Hoheneibe⁷.

Willmannowskie przedstawienie, pod względem kompozycyjnym, wzorowane na wcześniejszym dziele lubiąskiego artysty *Drzewo genealogiczne Chrystusa* z 1675 r.⁸, prezentuje unikatowy typ ikonograficzny wizerunku Czternastu Świętych Orędow-

nr A. 44.

⁶ KLOSS. *Michael Willmann*. nr kat. A. I. 260; J. NEUMANN. *Expresivní tendence v české barokní malbě*. 1. „Galéria” 3:1975 s. 170.

⁷ W krzeszowskim opactwie była to częsta praktyka, na co wskazuje przykład obrazów do kaplic Drogi Krzyżowej, namalowanych wg zaprojektowanych przez Michaela Willmanna ilustracji do *Krzeszowskiego modlitewnika pasyjnego* właśnie przez „malarza z Hoheneibe” oraz miejscowego malarza Martina Leistriza – zob. N. VON LUTTEROTTI. *Archivalische Belege für Arbeiten Michael Willmanns und seiner Werkstatt im Auftrag des Klosters Grüssau*. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” 64:1930 s.

IESUS MARIA JOSEPH

Ilustracja 3: J. Tscherning wg M. Willmanna, *Święta Rodzina (Trójca Stworzona)*, po 1678, miedzioryt, Muzeum Narodowe, Warszawa; fot. wg. A. Koziel.

ników⁹. Najczęściej stosowane schematy przedstawiania tego popularnego tematu polegały bowiem na umieszczaniu postaci Czternastu Wspomożycieli w jednym lub dwóch rzędach, jak w powstałym ok. 1500 r. obrazie z epitafium Karla von Hymperga z kościoła klasztornego Dominikanów we Frankfurcie nad Menem, lub też grupowaniu Świętych Orędowników w kompozycji dośrodkowej, wykorzystywanej zazwyczaj w przedstawieniach ołtarzowych. Wówczas to uprzywilejowane miejsce w centrum przedstawienia zazwyczaj zajmował św. Krzysztof ze względu na niesione na ramionach Dzieciątko Jezus oraz swoją ponadnaturalną wielkość. Bardzo często umieszczano tam także wizerunek Maryi z Dzieciątkiem, jak choćby w rokokowym przenośnym ołtarzyku pochodzącym z terenów Północnych Czech¹⁰. W wielu przedstawieniach Czternastu Wspomożycieli o wyborze centralnego tematu decydowały czasowe lub też lokalne preferencje. Przykładem tego jest szczególna popularność, jaką w Norymberdze i okolicach zyskała scena *Mistycznych Zaślubin św. Katarzyny*, czy też bardzo częsta obecność centralnego wizerunku Chrystusa – Męża Boleści lub niekiedy też i Piety w późnośredniowiecznych *imago* Świętych Orędowników. W późniejszym czasie, zwłaszcza w XVIII i XIX w., obok „ikonowej” wersji obrazu Czternastu Wspomożycieli dużą popularność zdobyła jego „narracyjna” odmiana w postaci przedstawienia wspomnianej powyżej wizji pasterza Hermanna, na którym Święci Orędownicy o dziecięcych postaciach otaczali wiankiem Dzieciątka Jezus.

Śląskie *imago* Czternastu Wspomożycieli tym się różni od

132; N. VON LUTTEROTTI. *Vom unbekanntem Grüssau. Altgrüssauer Klostersgeschichten*. Opr. A. ROSE. Wolfenbüttel 1962 s. 50.

⁸ KLOSS. *Michael Willmann*. nr kat. C. I. 3.

⁹ Na temat ikonografii Czternastu Wspomożycieli, zob. J. DÜNNINGER. *Vierzehn Nothelfer*. W: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Red. W. BRAUNFELS. T. 8 szp. 546-550 oraz SOBEL. *Nothelferdarstellungen*. passim.

¹⁰ *Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století*. Katalog wystawy, Národní galerie v Praze (27.04-28.10.2001). Red. V. VLNAS. Praha 2001 nr kat. I/1.28 (J. ROYT).

¹¹ Na ten temat zob. T. FITYCH. *Cystersi w Krzeszowie jako propagatorzy kultu św.*

S. CHRISTOPHORVS MARTYR
AVXILLATOR. CONTRA PESTEM
FAMEM ET IGNEM SPECIAL PATRONVS
F. Jac. Arlet sculp

Ilustracja 4: J. Arlet, *Św. Krzysztof*, miedzioryt, w: *Hülff in der Noth...*, Glatz 1693, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu; fot. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu.

przedstawionych powyżej popularnych wersji tego tematu, że łączy w sobie często spotykany wizerunek dośrodkowo zgrupowanych Świętych Orędowników z wyeksponowaną postacią św. Krzysztofa w centrum z niespotykaną w tego typu przedstawieniach grupą Świętej Rodziny, która wieńcząc obraz dominuje nad konstelacją świętych. Mało znane na Śląsku przedstawienie związane ze stosunkowo nowym na tym terenie kultem Czternastu Wspomożycieli zostało tutaj połączone z niezwykle popularnym wówczas w śląskiej prowincji wizerunkiem Jezusa, Maryi i św. Józefa jako Trójcy Stworzonej, masowo wykorzystywanym na potrzeby kultu św. Józefa, który dynamicznie rozwijał się w Krzeszowie na bazie założonej tam już w 1669 r. józeffińskiej konfraterni¹¹. To ikonograficzne powiązanie dwóch tematów miało swój odpowiednik także w treści modlitewnika *Hülff in der Noth...*, w którym pieśni i modlitwy kierowane do poszczególnych Świętych Pomocników zostały poprzedzone podobnymi wstawiennictwami adresowanymi do Jezusa, Marii i św. Józefa.

Ta nowa orędownicza rola Trójcy Stworzonej jako swoistego „Superwspomożyciela” znalazła swoje odzwierciedlenie także na planie samego przedstawienia. Popularne brackie wizerunki Świętej Rodziny jako *Trinitas terrestris*, masowo rozpowszechniane poprzez medium grafiki, ukazywały Jezusa, Maryję i św. Józefa zazwyczaj w ujęciu „ikonowym”, lub też w „rodzajowym” typie mistycznych *Pocałunków Maryi* lub *Pocałunków św. Józefa* (il. 3), dla których literackim źródłem były *Kazania* św. Bernarda z Clairvaux. Natomiast w zaprojektowanym przez Willmanna przedstawieniu Czternastu Wspomożycieli obraz Świętej Rodziny jako Trójcy Stworzonej uległ znaczącej orędowniczej modyfika-

---

Józefa na Śląsku w XVII i XVIII w. „Colloquium Salutis” 10:1978 s. 121-146; T. FITYCH. *Bernarda Rosy nauka o św. Józefie w świetle koncepcji mistycznych zaślubin duszy z „Trójcą stworzoną”*. „Colloquium Salutis” 16:1984 s. 119-165; B. MIKUDA. *Josephskult und Josephsikonographie im österreichisch-schlesischen Gebiet*. „Archiv für schlesischen Kirchengeschichte” 44:1986 s. 93-106.

¹² Zob. N. VON LUTTEROTTI. *Der Grüssauer Zisterzienser P. Jakob Arlet, ein schlesischer Kupferstecher der Barockzeit*. „Der Wanderer im Riesengebirge” 51:1931 nr 12

Ilustracja 5: Nieznany rzeźbiarz, *Czternastu Wspomożycieli*, 1 poł. XVIII w., altarioła, ołtarz główny, kościół parafialny pw. Świętej Rodziny, Chełmsko Śląskie; fot. A. Kozieł.

cji: św. Józef całuje już nie policzek, lecz dłoń Jezusa w uniżonej, wstawienniczej pozie.

Dynamiczny rozwój ruchu pielgrzymkowego w podleskim sanktuarium, powiązanie kultu Czternastu Wspomożycieli z o wiele bardziej popularnym kultem św. Józefa, niewątpliwa wizualna atrakcyjność willmannowskiego *imago* Świętych Pomocników oraz powielenie go w formie graficznych reprodukcji sprawiły, iż przedstawienie to bardzo szybko rozpowszechniło się na terenie całego Śląska. Dużą rolę w spopularyzowaniu podleskiego wizerunku odegrał wspomniany już modlitewnik *Hülff in der Noth...*, którego drugie, rozszerzone wydanie z 1693 roku zostało wzbogacone o 17 miedziorytniczych ilustracji. Wykonał je krzeszowski zakonnik Jakob Arlet, który w 1690 r. pobierał naukę graficznego rzemiosła w lubiąskiej pracowni Willmanna¹². Zamieszczone w modlitewniku całostronicowe przedstawienia to – oprócz trzech pierwszych ilustracji ukazujących Jezusa, Maryję z Dzieciątkiem oraz św. Józefa – półpostaciowe wizerunki poszczególnych świętych Wspomożycieli (il. 4) ściśle wzorowane na willmannowskim wzorcu. Tak więc, całościowy obraz wszystkich Czternastu Wspomożycieli zyskał swoją multiplikację w postaci serii pojedynczych przedstawień Świętych Pomocników, zwiększając w ten sposób krąg oddziaływania podleskiego *imago*. A zapotrzebowanie na wizerunek owej „duchowej apteczki domowej”, jak Czternastu Wspomożycieli określił opat Rosa, było bardzo duże, o czym najlepiej świadczy zachowana w warszawskim Muzeum Narodowym późna odbitka willmannowskiego przedstawienia, wykonana z mocno wyeksploatowanej oryginalnej płyty miedziorytniczej Sandrarta, którą retuszował najprawdopodobniej Arlet¹³.

---

s. 181-183.

¹³ KOZIEL. *Rysunki. kat. Grafiki.* nr. A. I. 44.

¹⁴ W. KAPALCZYŃSKI. *Kowary*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1993 s. 66-67.

Najczęściej spotykane na Śląsku naśladownictwa podleskiego wizerunku Świętych Pomocników to różnego formatu malowane kopie, według sporządzonej przez Sandrarta miedziorytniczej reprodukcji willmannowskiego obrazu, z reguły przeznaczone były do ołtarzy bocznych w kościołach lub też do prywatnej dewocji. Wykonywali je zarówno profesjonalni malarze, jak Johann Lorenz w 1704 r. dla kościoła parafialnego w Kowarach¹⁴, nieznaną artystą w 1716 r. do kościoła parafialnego w Cieplicach¹⁵, Johann Franz Hoffmann w 1760 r. do kościoła klasztorowego w Krzeszowie¹⁶, czy Franz Anton Thomas w 1761 r. do kościoła parafialnego pw. Świętej Trójcy w Zátorze¹⁷ i lokalni rzemieślnicy, o czym najlepiej świadczą malowane wizerunki Czternastu Wspomożycieli w licznych parafialnych, filialnych i klasztornych świątyniach i kaplicach, m.in. w Jaworze, Opawie k. Lubawki, Wołowie, Wrocławiu, czy Ząbkowicach Śląskich. Bardzo ciekawy przypadek malarskiego naśladownictwa willmannowskiego wzorca prezentuje jeden z ołtarzy bocznych w kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP w Słupie, w którym nieznaną lubiąski artystą powtórzył podleskie wizerunki Świętych Pomocników w malowanych na drewnie medalionach, wkomponowanych w wyrobioną w stiuku ornamentalną strukturę nastawy ołtarza bocznego w prezbiterium¹⁸.

Podleskie *imago* nie zawsze było jedynie wiernie kopiowane, lecz niekiedy służyło za źródło inspiracji dla twórczych poczynań innych artystów. Najlepszym przykładem takiego podejścia jest pięć obrazów z przedstawieniami pojedynczych Świętych

---

¹⁵ K. GRODECKA. *Kościół parafialny w Cieplicach*. „Karkonosz” 1993 nr 3-4 (10-11) s. 147-148; K. A. SOJKA. *Przewodnik po kościele św. Jana Chrzciciela w Jeleniej Górze – Cieplicach*. Cieplice 1999 s. 26.

¹⁶ H. DZIURLA. *Krzeszów*. Wrocław 1974 s. 73.

¹⁷ M. SCHENKOVÁ, J. OLŠOVSKÝ. *Barokní malířství a sochařství v západní části českého Slezska*. Opava 2001 nr kat. M. 36.1.

¹⁸ KLOSS. *Michael Willmann*. s. 175.

¹⁹ Są to przedstawienia: św. Barbara, św. Eustachy, św. Pantaleon, św. Dionizy i św. Idzi. Na temat Johanna Claessensa, zob. A. MUŁA. *Johann Claessens z Antwerpii*.

Wspomożycieli zachowanych do dzisiaj w kościele w Podlesiu. Jest to zapewne tylko fragment pełnej serii 14 wizerunków, jaką do jeszcze starej podleskiej świątyni na początku XVIII w. wykonał najprawdopodobniej Johann Claessens – współpracujący z krzeszowskim opactwem nadworny malarz wrocławskiego bis-kupa, Franza Ludwiga von Neuburg¹⁹. Malowidła te, z rozbudowanymi partiami tła i często dodatkowymi postaciami, jak w wizerunkach św. Barbary, czy św. Pantaleona, można śmiało uznać za „narracyjne” wersje przedstawień Świętych Pomocników z willmannowskiego wzorca.

Rozpowszechniane poprzez medium grafiki, podleskie przedstawienie Czternastu Wspomożycieli było naśladowane także w trójwymiarowych rzeźbiarskich formach. Najwcześniejszym znanym przykładem jest powstała w 1690 r. w krzeszowskim warsztacie Georga Schröttera nastawa ołtarza bocznego z dawnego kościoła klasztornego w Krzeszowie, która w 1728 r., po rozebraniu starej krzeszowskiej świątyni, została przeniesiona do nowego kościoła pielgrzymkowego w Podlesiu jako ołtarz główny²⁰. Choć to kompozycyjnie dzieło odbiega od willmanowskiego wzorca, to jednak także ukazuje połączone tematy Czternastu Wspomożycieli i Trójcy Stworzonej, a pojedyncze rzeźby, jak choćby św. Krzysztof, wiernie powtarzają odpowiednie postaci Wspomożycieli z podleskiego *imago*. Późniejsze przykłady, mimo odmiennego rzeźbiarskiego medium, są na ogół bliższe wzorcowemu wizerunkowi, czego świadectwem jest wykonane wg sandrartowskiej grafiki rzeźbiarskie przedstawienie Świętych Pomocników w niewielkich rozmiarów altarioli w ołtarzu głównym, w kościele parafialnym w Chełmsku Śląskim²¹ (il. 5), znakomite całopostaciowe figury Czternastu Wspomożycieli

---

Nadworny malarz biskupa Franciszka Ludwika von Neuburg. „Dziela i Interpretacje” 7:2002 s. 37-54.

²⁰ Zob. LUTTEROTTI. *Ullersdorf*. s. 97; K. KALINOWSKI. *Rzeźba barokowa na Śląsku*. Warszawa 1986 s. 79.

²¹ R. HOŁOWNIA. *Udział malarzy w kształtowaniu architektury i rzeźby na Śląsku w okresie dojrzałego baroku*. W: *Willmann i inni. Malarstwo, rysunek i grafika na*

autorstwa Thomasa Weissfeldta i jego współpracowników z lat 1709-1711 w kościele poklasztorным Cystersów w Kamieńcu Żąbkowickim²², czy też wykonane przez Michaela Kösslera w latach 1712-1713 półpostaciowe rzeźby Świętych Pomocników w kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia NMP w Kłodzku, wzorowane na odpowiednich przedstawieniach z graficznej serii Jakoba Arleta²³.

Echa propagowanego w Podlesiu kultu Czternastu Wspomożycieli oraz związanej z nim śląskiej ikonografii dotarły także do pobliskich Czech. Choć problem recepcji podleskiej ikonografii Świętych Pomocników za południową granicą Śląska dopiero czeka na swego badacza, to jednak już teraz możemy wskazać kilka ciekawych przykładów tego zjawiska. Po roku 1710 został ufundowany przez proboszcza Johanna Franza Heinela z Dusznik znakomity snycerski ołtarz Czternastu Wspomożycieli, który wykonany najprawdopodobniej przez czeskiego rzeźbiarza, stanął w Kaplicy Zmarłych w dusznickim kościele parafialnym pw. św. Piotra i Pawła. Wprawdzie ikonografia dusznickiej nastawy różni się od willmannowskiego wzoru, to jednak jej powstanie dokonało się – jak się obecnie uważa – pod wpływem podleskiego ośrodka kultu Świętych Pomocników²⁴. Jeszcze wcześniej, bo już w 1692 r. opat klasztoru Cystersów w Sedlcu, Heinrich Snopek, nakazał miejscowemu malarzowi, zakonnikowi Gerardowi Angemeyerowi wykonanie obrazu ołtarzowego wg willmannowskiej grafiki z przedstawieniem Czternastu Wspomożycieli²⁵, a po

---

Śląsku i w krajach ościennych w XVII i XVIII wieku. Red. A. KOZIEL, B. LEJMAN. Wrocław 2002 s. 188.

²² KALINOWSKI. *Rzeźba barokowa.* s. 162-164.

²³ A. ORGANISTY. *Grafiki 14 Świętych Wspomożycieli autorstwa Jakoba Arleta jako wzór dla rzeźb w kościele Jezuitów w Kłodzku.* W: *Z dziejów rysunku i grafiki na Śląsku oraz w kolekcjach i zbiorach ze Śląskiem związanych.* Materiały sesji Oddziału Wrocławskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Wrocław, 23-24 marca 1999. Red. B. CZECHOWICZ, A. DOBRZYŃECKI, I. ŻAK. Wrocław 1999 s. 45-50.

²⁴ R. BECKER. *Der Nothelfer-Altar in der katholischen Pfarrkirche zu Reinerz.* Reinerz 1928; R. NOWAK. *Ołtarz 14 Wspomożycieli w Dusznikach i jego związki z rzeźbą czeską.* W: *Ars baculum vitae. Sborník studií z dějin umění a kultury k 70. narozeninám Prof.*

wzniesieniu nowego kościoła klasztornego powstał jeszcze jeden obraz ściśle wzorowany na podleskim *imago*, umieszczony w jednym z ołtarzy bocznych cysterskiej świątyni. Przykłady recepcji śląskiej ikonografii Świętych Pomocników odnajdujemy także na kartach publikowanych w Czechach popularnych modlitewników, czego najlepszym świadectwem jest wydana w Pradze w 1706 r. książeczka do codziennych modlitw autorstwa znanego czeskiego historyka, krzyżowca z czerwoną gwiazdą, Jana Františka Beckovskiego, w której znalazła się ilustracja będąca kopią sandrartowskiego miedziorytu²⁶.

Rozwój kultu Czternastu Wspomożycieli w podleskim sanktuarium zdecydowanie osłabiło odpadnięcie Śląska od Królestwa Czech w wyniku wojen śląskich. Ostateczny cios przyniosła sekularyzacja krzeszowskiego klasztoru Cystersów w 1810 r. Spowodowało to nie tylko zamarcie ruchu pielgrzymkowego w podleskim sanktuarium, a zwłaszcza dopływu pielgrzymów z pobliskich Czech, lecz także przerwanie śląskiej ikonograficznej tradycji przedstawiania Czternastu Wspomożycieli. Gdy pod koniec XIX w. na fali odbudowy katolicyzmu w Niemczech po bolesnych doświadczeniach Kulturkampf, przystąpiono do odnowy kościoła w Podlesiu, zamówione u Hieronima Richtera z Kłodzka i Paula Assmanna z Opawy nowe obrazy z przedstawieniami Świętych Pomocników²⁷ odwoływały się już do zupełnie nowej formuły re-ligijnego obrazu, nie mającej nic wspólnego z miejscową tradycją. Dawna, oryginalna śląska ikonografia Czternastu Wspomożycieli, zapoczątkowana wizerunkiem wg projektu Michaela Willmanna, uległa całkowitemu zapomnieniu. Stan ten,

---

PhDr. Pavla Preisse, DrSc. Red. V. VLNAS, T. SEKÝRKA. Praha 1996 s. 197-200.

²⁵ J. NEUMANN. *Expresivní tendence v české barokní malbě*. 2. „Galéria” 8: 1984 s. 192.

²⁶ H. ENDEN. *Ein deutsches Gebetbuch des tschechischen Historikers Jan Beckovsky (1658-1725)*. „Schlesien” 13: 1968 s. 234-236.

²⁷ Są to obrazy: św. Cyriak, św. Achacjusz i św. Krzysztof malowane przez H. Richtera w 1884 roku oraz św. Wit i św. Małgorzata wykonane przez P. Assmanna odpowiednio w latach 1880 i 1886.

niestety, trwa do dzisiaj.

DIE HEILIGEN NOTHELFER AUS PODLESIE BEI LUBAWKA
EINIGE BEMERKUNGEN ZUM THEMA: DIE SCHLESISCHE IKONOGRAPHIE
DER VIERZEHN NOTHELFER IN DER BAROCKZEIT

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im Jahr 1685 wurde in Podlesie (Ullersdorf) bei Lubawka, das zur Zisterzienserabtei in Krzeszow (Grüssau) gehörte, mit einem neuen Bau der Kirche begonnen, die als Patrone die *Vierzehn Heiligen Nothelfer* haben sollte. Eine neuere Abbildung der schlesischen Nothelfer stellt die sie (im Zentrum die Gestalt des heiligen Christophorus) mit der Heiligen Familie dar, welche dort eine wichtige Rolle spielt. Diese schlesische Kultstätte kann man als Einzigartigkeit in der Verehrung der Nothelfer in der Barockzeit ansehen. Die meisten Nachahmungen dieser Darstellung der Nothelfer in Podlasie sind gemalte Kopien des Kupferstiches von J.J. von Sandrart (Sandrart wiederum lag das Bild von Willmann als Vorlage zugrunde). Diese Kopien waren hauptsächlich für Nebenaltäre bestimmt. Sie wurden von verschiedenen Malern geschaffen, u.a. von Johann Lorenz im 1707 (Altar in Kowary), vom unbekannten Künstler im Jahr 1716 (Pfarrkirche in Cieplice), von Johann Franz Hoffman im Jahr 1760 (Klosterkirche in Krzeszow), oder von Franz Anton Thomas um 1761 (Dreifaltigkeitkirche in Zator). Der Ruhm der Verehrung der *Vierzehn Nothelfer* in Podlesie und die damit stark verbundene schlesische Ikonographie ist auch nach Tschechien gelangt. Viele Beispiele dieser Ikonographie kann man daher auch in tschechischen Gebetsbüchern finden, z. B. im Gebetsbuch vom tschechischen Historiker Jan Frantisek Beckovski, das in Prag im Jahr 1706 gedruckt wurde. Die Fortsetzung der Verehrung der *Vierzehn Nothelfer* in Podlasie wurde abgeschwächt durch das Abfallen Schlesiens von Tschechien (schlesische Kriege). Der endgültige Niedergang erfolgte durch die Säkularisation des Klosters in Grüssau im Jahr 1810.

Thum. Ks. Janusz Misiewicz

Spis ilustracji:

1. J. J. von Sandrart wg M. Willmanna, *Czternastu Wspomożycieli*, ok. 1687, miedzioryt, Muzeum Etnograficzne, Wrocław; fot. A. Kozieł.
2. M. Willmann, *Czternastu Wspomożycieli*, ok. 1687, olej, płótno, Národní galerie v Praze; fot. wg J. Neumann.
3. J. Tscherning wg M. Willmanna, *Święta Rodzina (Trójca Stworzona)*, po 1678, miedzioryt, Muzeum Narodowe, Warszawa; fot. wg. A. Kozieł.
4. J. Arlet, *Św. Krzysztof*, miedzioryt, w: *Hülff in der Noth...*, Glatz 1693, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu; fot. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu.
5. Nieznany rzeźbiarz, *Czternastu Wspomożycieli*, 1 poł. XVIII w., altariola, ołtarz główny, kościół parafialny pw. Świętej Rodziny, Chełmsko Śląskie; fot. A. Kozieł.